

<https://doi.org/10.19195/2082-8322.14.12>

Wiktor Dynarski

ORCID: 0000-0003-2469-3393

Ośrodek Badań Społecznych nad Seksualnością

Uniwersytet Warszawski

## Gdy dezinformacja znajduje podatny grunt. TERF-izm, antynaukowość, teorie spiskowe i zawłaszczanie dyskursu praw człowieka

Fake newsy, alternatywne fakty, spekulacje, teorie spiskowe, mylne informacje, a czasem również zaplanowana dezinformacja to zjawiska, z którymi zarówno media tradycyjne, jak i społecznościowe mierzą się codziennie<sup>1</sup>. Niektóre mają z nimi styczność w ramach misji prostowania nieprawdziwych informacji — szczególnie tych, które mogą zaszkodzić społeczeństwu (na przykład poprzez szerzenie antynaukowych twierdzeń) — inne zaś przeciwnie, nie tylko je szerzą, lecz także wspierają ich kolejne wersje poprzez niepodejmowanie konfrontacji, oferowanie przestrzeni na nieograniczoną dyskusję bez jakiegokolwiek pomocnego komentarza, a czasem również umyślne promowanie osób propagujących szkodliwe treści.

W 2020 roku, gdy cały świat musiał zmierzyć się z pandemią wirusa SARS-CoV-2 i wywoływanej przez niego choroby COVID-19, również sama dezinformacja<sup>2</sup> urosła

---

<sup>1</sup> W różnorodnych źródłach można spotkać się z określeniem XXI wieku jako „ery fake newsów”, jednakże jest to bardzo znany historii fenomen, który może być nawet starszy niż idea „newsów” lub wiadomości jako takich i który — przynajmniej w Europie — ma swoje korzenie w szerzeniu kłamstw i propagandy na temat grup marginalizowanych, na przykład społeczności żydowskiej w XV wieku i wcześniej. Zob. J. Soll, *The long and brutal history of fake news*, „Politico Magazine”, 2016, <https://www.politico.com/magazine/story/2016/12/fake-news-history-long-violent-214535> (dostęp: 10.01.2021).

<sup>2</sup> Warto w tym miejscu odróżnić mylne informacje (ang. *misinformation*) od dezinformacji (ang. *disinformation*) — podczas gdy to pierwsze zjawisko najczęściej wynika z niewiedzy osób je szerzą-

do miary swojej własnej, specyficznej pandemii, a wraz z nią wzrosły też niechęć oraz brak zaufania do świata nauki<sup>3</sup>. Kolejne fale fałszerstw dotyczyły nie tylko wirusa jako takiego, lecz także jego pochodzenia, rozwoju i sposobu, w jaki się przemieszcza. Nieprawdziwe informacje nierzadko urastały przy tym do rangi teorii spiskowych — od twierdzeń, jakoby pandemia była celowym działaniem chińskiego rządu (samodzielnym lub we współpracy z innymi), przez hipotezy dotyczące jego laboratoryjnego pochodzenia, aż do oskarżeń miliardera Billa Gatesa o kontrolowanie umysłów globalnej populacji za pomocą ukrytych w szczepionkach mikroczipów<sup>4</sup>.

Pandemia nie była jednakże w stanie powstrzymać innych teorii spiskowych oraz dezinformacji związanych z kwestiami zdrowotnymi czy prawami człowieka. W niektórych przypadkach — jak się wydaje — pozwoliła fałszywym informacjom szerzyć się o wiele szybciej i jeszcze łatwiej znajdować podatny grunt. Tak stało się z antytranspłciowym aktywizmem, którego propagatorki (w większości, choć nie tylko, cispłciowe<sup>5</sup> kobiety) pod osłoną troski o prawa i bezpieczeństwo kobiet, a także poprzez zawłaszczanie elementów dyskursu praw człowieka<sup>6</sup> oraz historycznych aspektów radykalnego feminizmu drugiej fali, dały się poznać światu jako TERF-ki<sup>7</sup>.

cych oraz braku weryfikacji, drugie zależy od aktywnego czynnika, to jest osoby lub instytucji, która wprowadza kogoś celowo w błąd. Por. *Dezinformacja a fałszywe informacje*, „Poradnia Językowe PWN” 2017, <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/i-Dezinformacja-i-a-i-falszywe-informacje-i;18184.html> (dostęp: 10.01.2021).

<sup>3</sup> Niechęć ta była być może związana z nieumiejętnością oceny zmieniających się wytycznych zachowań prewencyjnych, na przykład noszenia maseczek czy (nie)wychodzenia z domu, a także z drastycznymi efektami gospodarczymi, jakie wynikły z konieczności wprowadzania różnorodnych ostryż, chociażby kwarantanny czy ograniczania swobody ruchu. Obecnie zaś wydaje się oscylować wokół wątpliwości dotyczących powstania szczepionki na COVID-19.

<sup>4</sup> Co interesujące, podobnej teorii spiskowej trudno szukać o Dolly Parton, której działalność filantropijna wsparła badania Moderny nad szczepionką na COVID-19. Zob. Ł. Kamiński, *Bohaterka, na jaką ludzkość nie zasługuje. Jak Dolly Parton przyłożyła się do walki z koronawirusem*, wyborcza.pl, 2020, <https://wyborcza.pl/7,113768,26520888,bohaterka-na-jaka-ludzkość-nie-zasługuje-jak-dolly-parton.html> (dostęp: 11.01.2021).

<sup>5</sup> Cispłciowość oznacza odwrotność transpłciowości. W bardzo szerokim ujęciu osoba transpłciowa to ktoś, kto nie identyfikuje się z płcią przypisaną po urodzeniu, cispłciowa zaś to taka, której tożsamość jest z nią zgodna. Osoby transpłciowe mogą być kobietami, mężczyznami, osobami niebinarnymi, a także innymi, w zależności od tego, w jaki sposób opisują swoje doświadczenie płci. Por. W. Dynarski, A.M. Kłonkowska, *Gender i inne kłopotliwe terminy. Czyli jak mówić o różnorodności i (nie)normatywności płciowej i seksualnej*, [w:] U. Kluczyńska, W. Dynarski, A.M. Kłonkowska, *Poza schematem. Społeczny konstrukt płci i seksualności*, Gdańsk 2016, s. 14.

<sup>6</sup> Chociażby poprzez *Deklarację praw kobiet w oparciu o pleć biologiczną* — dokument powstały jako odpowiedź na „zagrożenie wychodzące od organizacji, które chcą zmienić definicję kobiety”. Zob. *Declaration on Women's Sex-based Rights: Summary*, <https://www.womensdeclaration.com/en/declaration-womens-sex-based-rights-summary/> (dostęp: 11.01.2021).

<sup>7</sup> Z angielskiego *TERF* — *Trans Exclusionary Radical Feminism*, to jest radykalny feminizm wykluczający osoby transpłciowe. O tym, dlaczego w przypadku tej działalności można mówić o zawłaszczaniu dyskursu, zob. N. Kuta, *Feminizm musi być trans-inkluzywny albo będzie martwy*, „Codziennik Feministyczny” 2020, <http://codziennikfeministyczny.pl/feminizm-musi-byc-trans-inkluzywny-albo->

W Europie ten rodzaj antytranspłciowego aktywizmu zaczął trafiać do świadomości szerszej społeczności w 2017 roku, kiedy ówczesna premier Zjednoczonego Królestwa Theresa May zapowiedziała od dawna oczekiwaną reformę ustawy z 2004 roku regulującej uzgodnienie płci — *Gender Recognition Act* (GRA) — w której transpłciowa społeczność brytyjska pokładała nadzieję na ułatwienie procedury zmiany danych osobowych oraz jej odpatologizowanie, to jest usamodzielnienie od żmudnego i nastęrczonego trudnościami procesu medycznego. Rok później, kiedy rząd brytyjski umożliwił konsultacje publiczne w sprawie zmiany GRA — jak wskazują Ruth Pearce, Sonja Erikainen i Ben Vincent<sup>8</sup> — różnorodne organizacje przedstawiające się jako działające na rzecz kobiet i/lub lesbijek podjęły działania mające na celu sprzeciwić się zapowiadany zmianom. Prowadzone przez nie kampanie szybko zostały przechwycone przez znane i popularne media, na przykład „Guardiana” i BBC, a w rezultacie doprowadziły do zaprzestania prac nad zmianą ustawy. Bezkrytyczna popularyzacja nastawień antytranspłciowych spowodowała również wzrost zbrodni z nienawiści o 81%<sup>9</sup>.

Planowana aktualizacja GRA miała na celu nie tylko ułatwienie osobom transpłciowym procesu uzgodnienia płci, lecz także wprowadzenie najwyższego standardu praw człowieka w tym zakresie, który jest już dostępny w kilku państwach Europy (między innymi w Dani, na Islandii, w Irlandii, Luksemburgu, na Malcie czy w Norwegii<sup>10</sup>) i który jak dotąd nie spowodował w żadnym stopniu marginalizacji czy wymazania ciskobiet przez osoby transpłciowe z przestrzeni publicznych ani ograniczenia ich praw. Te ostatnie obawy wydają się obecne również wśród niektórych polskich aktywistek feministycznych, na przykład Urszuli Kuczyńskiej, która w wywiadzie dla czasopisma „Wysokie Obcasy” nawoływania do włączenia osób transpłciowych do dyskursu praw reprodukcyjnych uznaje za odwracanie uwagi od praw (cis)kobiet<sup>11</sup>. Kuczyńska nawoływania te widzi jako coś nowego, ignorując tym samym ponad dekadę tradycji polskiego transaktywizmu (i jego poprzednie wcielenia), który od wczesnych lat związany był ze współpracą z grupami feministycznymi<sup>12</sup>.

---

bedzie-martwy/ (dostęp: 11.01.2021). Aktywiści i aktywistki związane z tym ruchem czasem stosują wobec siebie również określenie *gender critical*.

<sup>8</sup> Zob. R. Pearce, S. Erikainen, B. Vincent, *TERF wars: An introduction*, „The Sociological Review” 68, 2020, nr 4, s. 677–698.

<sup>9</sup> Zob. *Transgender hate crimes recorded by police go up 81%*, BBC, 2019, <https://www.bbc.com/news/uk-48756370> (dostęp: 11.01.2021).

<sup>10</sup> Por. *Trans Rights Europe & Central Asia Index 2020*, TGEU, <https://tgeu.org/trans-rights-europe-central-asia-index-maps-2020/> (dostęp: 11.01.2021).

<sup>11</sup> Zob. K. Romanowska, *Mam wåtpliwości, czy zamiana „kobiet” na „osoby z macicami” to postawa lewicowa. Wywiad z Urszulą Kuczyńską*, „Wysokie Obcasy” 2020, <https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,163229,26597103,kobiety-w-polsce-jeszcze-nie-zajely-miejsca-na-scenie.html> (dostęp: 11.01.2021).

<sup>12</sup> W sprawozdaniu z działalności Fundacji Trans-Fuzja za 2010 rok można przeczytać o udziale osób związanych z organizacją w Warszawskiej Manifie, który był związany z nadzieją, że „w przy-

Antytranspłciowy aktywizm brytyjski, jak wskazują osoby autorskie *TERF wars*, zidentyfikował również priorytety, które nie tylko skonstruowano w sposób antagonizujący osoby transpłciowe w oczach reszty społeczeństwa, lecz także oparto na obalonych już tezach i mitach, które mimo wszystko pozostają kontrowersyjne dla osób niezaznajomionych z transpłciowością. Wśród mitów znalazły się między innymi: (1) figura osoby trans (zwykle transkobiety) jako zagrażającej ciskobietom i dzieciom (ten ostatni to trop wykorzystywany także w retoryce antygejowskiej)<sup>13</sup>, (2) przedstawienie ułatwionego procesu uzgodnienia płci jako umożliwiającego prawne nadużycia (w związku z czym jedyną alternatywą ma być jego maksymalne utrudnienie<sup>14</sup>), a także (3) odmawianie osobom niepełnoletnim prawa do samostanowienia i otrzymania odpowiedniej pomocy terapeutycznej i medycznej<sup>15</sup>.

Choć w kontekście polskim antytranspłciowy aktywizm pod feministyczną egidą jest nowym zjawiskiem, jego źródła można doszukać się też w kampaniach i działalności zachodnich aktywistek i aktywistów — propagowane przez niego obawy inspirowane są również znanymi tropami obecnymi w dyskursie anty-LGBT i antygenderowym, ściśle związanym z działalnością konserwatywną i nacjonalistyczną. Trudno orzec, w jaki sposób rozwinie się jego dalsza działalność, nie da się jednakże ukryć, biorąc pod uwagę przykład brytyjski, że niekonfrontowane mity, fałszywe informacje oraz dezinformacja — a także brak strategii oporu wobec nich — prowadzą do pogorszenia się sytuacji marginalizowanych społeczności będących celem krzywdzących narracji, w tym wypadku osób transpłciowych.

---

szłości pomogą one [inicjatywy feministyczne] także osobom transpłciowym” — 2010. *Sprawozdanie z działalności merytorycznej Fundacji Trans-Fuzja*, transfuzja.org, 2011, [http://fundacja.transfuzja.org/pl/artykuly/raporty\\_z\\_dzialalnosci/2010\\_sprawozdanie\\_z\\_dzialalnosci\\_merytorycznej\\_fundacji\\_transfuzja.htm](http://fundacja.transfuzja.org/pl/artykuly/raporty_z_dzialalnosci/2010_sprawozdanie_z_dzialalnosci_merytorycznej_fundacji_transfuzja.htm) (dostęp: 11.01.2021).

<sup>13</sup> Zob. C. Jones, J. Slater, *The toilet debate: Stalling trans possibilities and defending “women’s protected spaces”*, „The Sociological Review” 68, 2020, nr 4, s. 834–851.

<sup>14</sup> Jest to argument niezwykle bliski uzasadnieniu prezydenckiego weta ustawy o uzgodnieniu płci w 2015 roku, które dodatkowo podważyło koncepcję samostanowienia i tożsamości płciowej jako takiej. Zob. *Uzasadnienie do weta prezydenta: Ustawa o uzgodnieniu płci może prowadzić do destabilizacji norm społecznych*, „Dziennik Gazeta Prawna” 2015, <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/897813,uzasadnienie-do-weta-prezydenta-ustawa-o-uzgodnieniu-plci-moze-prowadzic-do-destabilizacji-norm-spoecznych.html> (dostęp: 11.01.2021).

<sup>15</sup> Ten priorytet związany jest przede wszystkim z wytwarzaniem moralnej paniki podobnej do tej, jaka w Polsce miała miejsce w związku z wytycznymi Światowej Organizacji Zdrowia w sprawie edukacji seksualnej. Zob. M. Zabdyr-Jamróż, *3 mity na temat „Standardów edukacji seksualnej” WHO*, Instytut Zdrowia Publicznego Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego, <https://izp.wnz.cm.uj.edu.pl/pl/blog/3-mity-na-temat-standardow-edukacji-seksualnej-who/> (dostęp: 11.01.2021).

## Bibliografia

2010. *Sprawozdanie z działalności merytorycznej Fundacji Trans-Fuzja*, transfuzja.org, 2011, [http://fundacja.transfuzja.org/pl/artykuly/raporty\\_z\\_dzialalnosci/2010\\_sprawozdanie\\_z\\_dzialalnosci\\_merytorycznej\\_fundacji\\_transfuzja.htm](http://fundacja.transfuzja.org/pl/artykuly/raporty_z_dzialalnosci/2010_sprawozdanie_z_dzialalnosci_merytorycznej_fundacji_transfuzja.htm).
- Declaration on Women's Sex-based Rights: Summary*, <https://www.womensdeclaration.com/en/declaration-womens-sex-based-rights-summary/>
- Dezinformacja a fałszywe informacje*, „Poradnia Językowe PWN” 2017, <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/i-Dezinformacja-i-a-i-falszywe-informacje-i;18184.html>.
- Dynarski W., Klonkowska A.M., *Gender i inne kłopotliwe terminy. Czyli jak mówić o różnorodności i (nie)normatywności płciowej i seksualnej*, [w:] U. Kluczyńska, W. Dynarski, A.M. Klonkowska, *Poza schematem. Społeczny konstrukt płci i seksualności*, Gdańsk 2016, s. 11–20.
- Jones C., Slater J., *The toilet debate: Stalling trans possibilities and defending “women’s protected spaces”*, „The Sociological Review” 68, 2020, nr 4, s. 834–851.
- Kamiński Ł., *Bohaterka, na jaką ludzkość nie zasługuje. Jak Dolly Parton przyłożyła się do walki z koronawirusem*, wyborcza.pl, 2020, <https://wyborcza.pl/7,113768,26520888,bohaterka-na-jaka-ludz-kosc-nie-zasluguje-jak-dolly-parton.html>.
- Kuta N., *Feminizm musi być trans-inkluzywny albo będzie martwy*, „Codziennik Feministyczny” 2020, <http://codziennikfeministyczny.pl/feminizm-musi-byc-trans-inkluzywny-albo-bedzie-martwy/>.
- PATH position on “Rapid-Onset Gender Dysphoria (ROGD)”*, WPATH, 2018, [https://www.wpath.org/media/cms/Documents/Public%20Policies/2018/9\\_Sept/WPATH%20Position%20on%20Rapid-Onset%20Gender%20Dysphoria\\_9-4-2018.pdf](https://www.wpath.org/media/cms/Documents/Public%20Policies/2018/9_Sept/WPATH%20Position%20on%20Rapid-Onset%20Gender%20Dysphoria_9-4-2018.pdf).
- Pearce R., Erikainen S., Vincent B., *TERF wars: An introduction*, „The Sociological Review” 68, 2020, nr 4, s. 677–698.
- Romanowska K., *Mam wątpliwości, czy zamiana „kobiet” na „osoby z macicami” to postawa lewicowa. Wywiad z Urszulą Kuczyńską*, „Wysokie Obcasy” 2020, <https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,163229,26597103,kobiety-w-polsce-jeszcze-nie-zajely-miejsca-na-scenie.html>.
- Soll J., *The long and brutal history of fake news*, „Politico Magazine”, 2016, <https://www.politico.com/magazine/story/2016/12/fake-news-history-long-violent-214535>.
- Trans Rights Europe & Central Asia Index 2020*, TGEU, <https://tgeu.org/trans-rights-europe-central-asia-index-maps-2020/>.
- Transgender hate crimes recorded by police go up 81%*, BBC, 2019, <https://www.bbc.com/news/uk-48756370>.
- Uzasadnienie do weta prezydenta: Ustawa o uzgodnieniu płci może prowadzić do destabilizacji norm społecznych*, „Dziennik Gazeta Prawna” 2015, <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/897813,uzasadnienie-do-weta-prezydenta-ustawa-o-uzgodnieniu-plci-moze-prowadzic-do-destabilizacji-norm-spoecznych.html>.
- Zabdry-Jamróż M., *3 mity na temat „Standardów edukacji seksualnej” WHO*, Instytut Zdrowia Publicznego Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego, <https://izp.wnz.cm.uj.edu.pl/pl/blog/3-mity-na-temat-standardow-edukacji-seksualnej-who/>.